

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی ربیافت

سال شانزدهم، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۱

صفحه ۱۱۱ تا ۱۲۸

چالش‌های الگوی اقتصاد مقاومتی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای از منظر گفتمان انقلاب اسلامی

جواد خلیقی مقدم / دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران، (jkhalmoghdam@yahoo.com)

علیرضا صابریان / استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران، نویسنده مسؤل، (alireza.saberyan@yahoo.com)

مریم آقای بیجستانی / دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران، (m.aghaei@semnaniau.ac.ir)

چکیده

در پژوهش حاضر این سؤال مطرح است که مهم‌ترین چالش عدم تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی موردنظر رهبر معظم انقلاب اسلامی از منظر گفتمان انقلاب اسلامی شامل چه مواردی است؟ پاسخی که می‌توان ارائه کرد این است که ربا و اقتصاد ربوی به دلیل مسلط نمودن الگوی اقتصادی غیرمولد و ترویج سودجویی، باعث از بین رفتن مبانی اقتصاد مقاومتی (از جمله درون‌زایی، تولید محوری و اصل مردمی بودن) می‌شوند که در تضاد با گفتمان انقلاب اسلامی قرار می‌گیرند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که راه دستیابی به الگوی اقتصاد مقاومتی، کاربست نفی و حرمت ربا در عرصه بانکداری، اصلاح نظام مالی حاکم بر اقتصاد کشور بر مبنای نفی ربا و مقابله با هر نوع رباخواری هم در بخش دولتی و هم در بخش خصوصی هستیم که در بیانات رهبری معظم انقلاب نیز تصریح شده است. برای دستیابی به این اهداف، نیازمند تلاش و کوشش جهادی و تکیه بر توانایی‌های داخلی، کارآفرینی و اشتغال مولد هستیم. روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی است که آراء و بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در ارتباط با نفی و حرمت ربا مورد استناد قرار گرفته است.

کلیدواژه: مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی، ربا، نفی ربا، اقتصاد اسلامی.

تاریخ تأیید ۱۴۰۰/۰۴/۲۰

تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۱/۱۹

این مقاله برگرفته از رساله دکتری آقای جواد خلیقی مقدم می‌باشد

مقدمه

اقتصاد مقاومتی که در دهه ۱۳۹۰ و توسط رهبر معظم انقلاب مطرح شده است، همواره با چالش‌های متعددی روبرو بوده است. مسائل مختلفی از جمله وابستگی به نفت و محصولات نفتی، ساختار رانتی اقتصاد کشور، تسلط بخش دولتی بر سایر بخش‌های اقتصادی، نبود شفافیت در نظام مالیاتی کشور، تورم و نقدینگی که بخش زیادی از این چالش‌ها حتی سابقه‌ای طولانی در اقتصاد کشور دارند. اما با توجه به اینکه پس از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، موضوع اقتصاد و بانکداری اسلامی، پرهیز از رویکردهای اقتصادی ربوی و غیرشرعی برجسته شد، کندوکاو در منابع فقه اقتصادی در ارتباط با شرایط کنونی اقتصاد بیش از پیش با کوشش بیشتری همراه شده است. از جمله این کوشش‌ها، برقراری یک نظام اقتصادی سالم و بر مبنای آموزه‌های شرعی است که ربا در آن جایگاهی نداشته باشد. به این دلیل که ربا از دیرباز یکی از چالش‌های اقتصادی در جوامع اسلامی مطرح بوده و حرمت آن نیز امری تاریخی و شرعی و مربوط به دوران صدر اسلام است. با مطرح شدن بحث اقتصاد مقاومتی توسط مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای که در دهه ۱۳۹۰ مطرح شده است، بررسی نسبت نفی و حرمت ربا با اقتصاد مقاومتی به عنوان یک الگوی اقتصادی موضوعی مورد توجه است.

با توجه به اینکه بخش مهمی از تهدیدات و چالش‌های اقتصادی در ارتباط با پیاده شدن اقتصاد مقاومتی در حوزه نظام بانکی، مالی، اقتصادی و تجاری رخ می‌دهد، موضوع سود، ربا، بهره و میزان دخالت آنان در نظام اقتصادی نیز می‌بایست با حساسیت بیشتری دنبال شود. امروزه و در شرایطی که یک از الگوهای اقتصاد اسلامی یعنی اقتصاد مقاومتی نیازمند تولید، درون‌زایی و تکیه بر توان داخلی است، پرداختن به موضوع ربا می‌تواند نکات درخور تأملی به ما نشان دهد. به این دلیل که نگاه صرف به مقوله سود و بهره، اقتصاد اسلامی را از مسیر اصلی خود که همانا سعادت دنیوی و اخروی است، باز می‌دارد. بنابراین می‌بایست میان اقتصاد مقاومتی به عنوان یک الگوی اقتصادی که برگرفته از احکام روشن دین اسلام است و نفی و حرمت ربا به عنوان یک چالش، ارتباطی منطقی برقرار نمود تا بتوان اقتصاد کشور را از ساحت ربا زدود و شیوه‌های سالم و مبتنی بر تولید داخل را جایگزین آن نمود. این موضوع در منابع مختلف از جمله در قانون بانکداری بدون ربا، بیانات رهبر انقلاب اسلامی، دیدگاه‌های اقتصاددانان اسلامی و فقهای شیعی و همچنین اسناد بالادستی مورد توجه قرار گرفته است. همچنین که این منابع و اسناد با توجه به نفی و حرام بودن ربا نه تنها در نزد فقه شیعی، بلکه در

تمام مذاهب اسلامی و در نزد قرآن کریم، سیره عملی و نظری حضرت رسول اکرم (ص)، ائمه معصومین (ع) و فقهای مشهور اسلامی، قول، فعل و تقریر آنان حرام دنبال می‌شود. امروزه ربا یکی از معضلات اساسی در نظام بانکداری و به طور کلی مباحث مربوط به اداره امور اقتصادی جامعه اسلامی به شمار می‌رود و اصول اقتصاد مقاومتی را با چالش روبرو می‌سازد. در همین رابطه، اقتصاد مقاومتی با پذیرش آموزه‌های اقتصادی اسلامی، به عنوان یکی از شیوه‌های نوین مدیریت و اداره امور اقتصادی در جامعه اسلامی نیازمند توجه به مسأله نفی ربا در اداره امور اقتصادی جامعه است. پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با طرح گفتمان انقلاب اسلامی و اقتصاد مقاومتی از یک طرف، ربا را به عنوان یکی از چالش‌های پیشروی اقتصاد مقاومتی مورد تأکید رهبری انقلاب اسلامی، بیش از پیش مورد بررسی دقیق قرار دهد.

۱-۱. هدف تحقیق

چالش‌های پیش‌روی اقتصاد مقاومتی که در چارچوب کلی گفتمان انقلاب اسلامی قرار می‌گیرد، بخشی از راه حل موجود در عرصه اقتصادی است. به‌طور مشخص ربا و آثار آشکار و پنهان آن می‌تواند یک چالش جدی تلقی شود که تار و پود اقتصاد مقاومتی را از بین می‌برد و گفتمان انقلاب اسلامی را نیز با ناکامی روبرو می‌سازد. بر همین اساس، مهم‌ترین ضرورت‌های پژوهش حاضر، ارائه راهکارهایی برای برون‌رفت از ربا در عرصه اقتصادی جامعه اسلامی است که بتواند موانع پیش‌روی اقتصاد مقاومتی را از میان بردارد. زیرا شیوه‌های ربوی مانع و چالشی برای اقتصاد مقاومتی است.

۱-۲. پیشینه تحقیق

رنجبر اردکانی (۱۳۹۶) در مقاله موانع تحقق اقتصاد مقاومتی به مسائل مختلفی اشاره کرده که طیفی از عوامل مدیریتی، اقتصاد دولتی، نبود تجارت آزاد و عدم مدیریت صحیح به عنوان موانع تحقق اقتصاد مقاومتی به شمار می‌روند. سیفلو (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «طراحی الگوی بانکداری مقاومتی؛ مطالعه موردی بانک نیازهای اساسی» با طرح ایده‌هایی همچون: «بانک مقاوم» و «بانک مقاوم‌ساز» درصدد است تا با طراحی الگو برای بانکداری اسلامی، نقش مهمی در تحقق اقتصاد مقاومتی ایفا نماید. در نهایت تحقیق بدین نتیجه می‌رسد که به منظور عملیاتی شدن کل الگوی بانکداری مقاومتی، مناسب‌ترین راه شروع از بانک نیازهای اساسی و توسعه آن به سایر انواع است تا در سایه آن هم الگوی بانکداری مقاومتی تحقق یابد و هم اقتصاد اسلامی در ابعاد مختلف آن رشد کند. در مقاله غلامعلی و همکاران (۱۴۰۰)، با عنوان نقش و جایگاه آموزش همگانی در پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی با تأکید بر بیانات آیت‌الله

خامنه‌ای، بر ابعاد فرهنگی، هویت‌ساز و نرم به عنوان رویکردی برای تحقق اقتصاد مقاومتی توجه نشان داده شد. نویسندگان چنین نتیجه گرفتند که راه اساسی دستیابی به اقتصاد مقاومتی موردنظر رهبری، تغییر شیوه‌های زندگی، توجه به مفهوم مقاومت و کاربست آن در زندگی روزمره است. قاسمی و همکاران (۱۳۹۸)، نیز در مقاله ضرورت تغییر در سبک زندگی جهت تحقق اقتصاد مقاومتی و پیاده‌سازی مدیریت جهادی در جامعه اسلامی، با روش پرسشنامه و توزیع آن در میان اساتید دانشگاه به این نتیجه رسیدند که تغییر در سبک زندگی از جمله اصلاح الگوی مصرف، دوری از تجمل‌گرایی و گرایش به قناعت به شکل قابل توجهی می‌تواند باعث تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی شود. میلانی (۱۳۹۴) در مقاله اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی؛ فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن، اقتصاد مقاومتی را فرصتی برای مقاوم‌سازی، اصلاح نهادها و ساختارهای فرسوده و تلاش برای رفع ناکارآمدی‌های پیشین اقتصادی در نظر می‌گیرد. کاهش وابستگی و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خوداتکایی از جمله فرصت‌های ناشی از به کارگیری اقتصاد مقاومتی هستند. در مقاله فشاری و پورغفار (۱۳۹۳) با عنوان بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران نیز این نتیجه بدست آمد که اقتصاد مقاومتی هم در عرصه بین‌المللی و فشارهای ناشی از تحریم راهگشاست و هم در عرصه داخلی جهت بالا بردن کیفیت محصولات و خوداتکایی و باور ملی اثرگذار است. نوری کرمانی (۱۳۸۱) در پژوهشی با عنوان «موضوع‌شناسی ربا و جایگاه آن در اقتصاد معاصر» به نسبت‌سنجی ربا و اقتصاد معاصر می‌پردازد و بر این عقیده است که ربا همچنان می‌تواند به عنوان یک عامل بازدارنده، جایگاه مؤثری در توزیع عدالت و برابری میان مردم باشد.

بر این اساس و با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در زمینه‌های مرتبط با موضوع باید گفت پژوهش حاضر از جهات متعدد، با پژوهش‌های مذکور به دلیل بررسی موضوع اقتصاد مقاومتی همسو و هم‌جهت است، اما از جهت پرداختن به بحث اقتصاد مقاومتی از حیث رفع موانع از منظر گفتمان انقلاب اسلامی و به‌طور مشخص نسبت‌سنجی آن با موضوع نفی و حرمت ربا، بحث جدیدی را پیش روی محققان این حوزه باز می‌کند. بنابراین در یک رویه جدید، ابتدا اصول و شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی مطرح و سپس نسبت و آثار ربا بر هر یک از شاخصه‌ها به بحث گذاشته می‌شود.

۳. ربا و چالش‌های آن برای اقتصاد اسلامی

ربا اصطلاحی عربی و در لغت به معنای زیادت، فزونی و رشد، افزون شدن، نشو و نما است (طریحی، ۱۳۶۵: ۱۷۴). در اصطلاح فقه، ربا عبارت است از هرنوع زیادی که در ضمن عقد

قرض شرط شود یا در معاوضه دو کالای هم جنس یا در تمدید مهلت پرداخت بدهی دریافت شود (موسویان، ۱۳۹۳: ۱۱۴). اما امروزه ربا در عرصه بانکداری بیش از سایر جاها مطرح می‌شود و رواج اصطلاح بانکداری ربوی نیز نشان‌دهنده این موضوع است. اما آنچه در اینجا مورد توجه است، چالش‌ها و آثار منفی بانکداری ربوی بر فعالیت‌های اقتصادی جامعه می‌باشد.

یکی از چالش‌های بانکداری بدون ربا در ایران کنار گذاشتن فرایند عقود مشارکتی و جایگزین شدن رویه صوری در قراردادهای بانکی است که می‌تواند منجر به بانکداری ربوی گردد. بنابراین چالشی که بانکداری ربوی ایجاد می‌کند ایجاد عملکرد صوری قراردادهای مبادله‌ای و مشارکتی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری است (مصباحی مقدم، ۱۳۹۷: ۱۳۲). بنابراین در چنین فرایندی، عقود مشارکتی که مورد توجه بانکداری اسلامی و بدون ربا است، از بین می‌رود و جای خود را به بانکداری ربوی می‌دهد. زیرا گیرنده تسهیلات در صورت وجود عقود صوری از تسهیلات در سایر زمینه‌ها استفاده کرده و عملاً مشارکتی بین بانک، مؤسسه اعتباری با افراد انجام نمی‌دهد.

چالش دیگری که بانکداری ربوی برای اقتصاد اسلامی ایجاد می‌کند، از بین رفتن «تولید» و بخش مولد است. توضیح اینکه بالا بودن نرخ سود «علی‌الحساب» موجب می‌شود تا بانک‌ها نتوانند به متقاضیان تسهیلات برای تولید، با نرخ سود کمتری تسهیلات اعطا کنند. این موضوع باعث زیان «بخش مولد» اقتصاد می‌شود؛ یعنی سودی که بانک‌ها از «بخش مولد» انتظار دارند تا هم هزینه‌های این بخش جبران شود و هم سود موردنظر از تسهیلات حاصل شود، محقق نمی‌شود. نتیجه چنین وضعیتی، افزایش «رکود» در «بخش مولد» اقتصاد کشور است که باعث شده تا سرمایه‌ها وارد بخش نامولد اقتصادی شوند (مصباحی مقدم، ۱۳۹۷: ۱۲۶). نتیجه چنین روندی، تشویق بنگاه‌های تولیدی به سمت فعالیت‌های غیرمولد جهت کسب سود بیشتر و خالی شدن عرصه تولید از خدمات و فعالیت‌های مولد است. زیرا آنان در حوزه تولید توانایی پرداخت هزینه‌های ناشی از دریافت تسهیلات را ندارند. بدین ترتیب باید گفت که وجود چنین شرایطی مانع شکل‌گیری اصل «تولید محوری» و «درون‌زایی» اقتصاد کشور می‌شود.

همچنین گفته می‌شود که ربا در عرصه بانکداری شرعی و اسلامی نوعی رویکرد اقتصادی نامعقول و غیرمنطقی است و مقایسه آن با شیوه‌ای نظیر بیع و یا خرید و فروش حلال، گویای آن است که در معامله و خرید و فروش نسبه قیمت کالا افزایش نمی‌یابد؛ زیرا در بیع نسبه و مانند آن، پول در مقابل کالا قرار می‌گیرد، در عین حال طرفین با رضایت خود معامله می‌کنند،

ولی در مورد ربا مبلغ افزوده شده طرف مقابل مابه‌ازاء ندارد (محمدی گلپایگانی، ۱۳۸۴: ۱۲۹).

چالش قابل توجهی دیگری که در بانکداری ربوی و یا سایر فعالیت‌های اقتصادی ربوی ایجاد می‌شود، از بین رفتن «عدالت» است. با توجه به تأثیرگذاری اجتماعی و اقتصادی عملیات بانکی و وجود عنصری به نام پول، افراد مختلفی در استفاده از خدمات بانکی دخیل هستند. از این‌رو حقوق همه افرادی که به انحاء مختلف در این فرایند درگیر هستند، لازم‌الرعایه است (قلیچ، ۱۳۹۷: ۵۰). بانکداری ربوی باعث ثروتمند شدن عده‌ای در برابر فقیرتر شدن عده‌ای دیگر می‌شود، این رویه در تضاد با اصل عدالت است. همچنان که ربا باعث نابودی تلاش و فعالیت اقتصادی شده و از اختصاص حق به صاحبش نیز جلوگیری می‌کند. روشن است که با نابودی کار و فعالیت، بشریت به سوی نابودی و هلاکت می‌رود (علامه طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۴: ۵۴۰). ضمن اینکه در شرایط حاکم شدن ربا بر اقتصاد جامعه اسلامی، افرادی که با کار و تلاش به دنبال کسب ثروت هستند، به حقوق ناشی از تلاش و کوشش خود دست پیدا نمی‌کنند و افرادی که ترندهای مختلف نسبت به ثروت‌اندوزی اقدام می‌کنند، شرایط مطلوب‌تری پیدا می‌کنند. با توجه به اهمیت عدالت در اقتصاد اسلامی، حتی در قانون عملیات بانکداری بدون ربا نیز چنین بیان شده است: «استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصادی کشور».

گفتمان انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ایران به عنوان مهم‌ترین پدیده سیاسی و اجتماعی معاصر، که به موجب آن نظام سیاسی سلطنت پهلوی جای خود را به نظام جمهوری اسلامی ایران داده است. که گرایش‌های عمیق اسلامی و پیوند سیاست و دین از مهم‌ترین نشانه‌های انقلاب اسلامی ایران به شمار می‌روند و تحت زعامت امام خمینی (ره) به سرانجام رسید. انقلاب اسلامی ایران بر مبنای اندیشه اصیل اسلامی و متناسب با ظرفیت‌های امروز بشریت بوده و با نظر توأمان به دنیا و آخرت، درصدد ترسیم و تنظیم مناسبات حیات اجتماعی انسان است (مظاهری، ۱۳۹۷: ۵۹۳). گفتمان انقلاب اسلامی دارای عناصری است که به طور خلاصه می‌توان به برخی از آنان اشاره نمود. گفتمان انقلاب اسلامی که به شکل نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران تبلور یافت، حاصل مفصل‌بندی دو نشانه مهم «جمهوریت» و «اسلامیت» بود. اسلام خود دال مرکزی گروه‌های اسلامی بنیادگرا و سنت‌گرا بود که نشانه‌های روحانیت، فقه و ولایت فقیه را باهم در

یک گفتمان گرد می‌آورد. از سوی دیگر نشانه‌های مردم، قانون و آزادی در گفتمان تجددگرای سکولار و لیبرال، حول دال مرکزی جمهوریت مفصل‌بندی شده بودند. اسلام، روحانیت، فقه و ولایت فقیه ریشه در سنت‌گرایی دارند و جمهوری، مردم، قانون و آزادی ریشه در تجددگرایی. اگر چه این دو گروه از نشانه‌ها دارای ناسازگاری و تضاد ذاتی بودند، ولی در سایه فضای استعاری گفتمان انقلاب اسلامی، همه آنها حول شخصیت «امام» مفصل‌بندی شده‌اند (سلطانی، ۱۳۸۴: ۱۳۹). آنچه این مفصل‌بندی را ممکن می‌ساخت، تفسیر جدیدی از گفتمان دینی و مردم‌سالاری بود که از منظر شکلی و محتوایی باعث پدید آمدن مفهوم «جمهوری اسلامی» شد.

خصوصیت دیگری که گفتمان انقلاب اسلامی ایران بر آن متکی است، مشروعیت دوگانه مردمی و دینی است که در قانون اساسی نیز متجلی شده است. از این رویکرد تحت عنوان مردم‌سالاری دینی یاد می‌شود. درباره مردم‌سالاری دینی، نیز باید گفت از نظر امام خمینی، طرز حکومت همان طرز حکومت متداول در جامعه جهانی است ولی محتوای آن اسلامی است. آنجا که بنیانگذار انقلاب اسلامی اظهار نموده‌اند: «...اما جمهوری، به همان معنایی است که همه‌جا جمهوری است. لکن این جمهوری بر یک قانون اساسی‌ای متکی است که قانون اسلام است. اینکه ما جمهوری اسلامی می‌گوییم برای این است که هم شرایط منتخب و هم احکامی که در ایران جاری می‌شود این‌ها بر اسلام متکی است، لکن انتخاب با ملت است و طرز جمهوری هم همان جمهوری است که همه‌جا هست» (امام خمینی، ۱۳۷۸ ش، ج ۴، ۴۷۹). بنابراین گفتمان انقلاب اسلامی ساحت شرعی و مردمی را به عنوان مبنای سیاست‌ورزی قرار داده است و با استفاده از همین رویکرد نیز سیاست‌گذاری در حوزه اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را دنبال می‌کند.

ولایت فقیه نیز تحت عنوان دال مرکزی و نیروی قوام بخش انقلاب اسلامی ایران است. درباره ولایت فقیه باید گفت که حکومت، زعامت و تصدی اداره امور اجتماعی، سیاسی مسلمانان به دست عالم دینی (فقیه) و یا حکمرانی فقیهان عادل بر مبنای مصلحت قاطبه مسلمانان و در راستای اجرای مقررات اسلامی را ولایت فقیه می‌گویند (عمید زنجانی، ۱۳۸۷: ۳۲۶). اصل ولایت فقیه وجه تمایز نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران از سایر گونه‌های اسلام‌گرایی در فقه سیاسی اسلام محسوب می‌شود. اصل مردمی بودن حکومت را (انتخاب غیرمستقیم ولی فقیه) با اصل تداوم حکومت معصوم (ع) توسط فقها را در آمیخته است.

درباره استقلال نیز در چارچوب گفتمانی انقلاب اسلامی باید گفت که به معنای عدم وابستگی به قدرت‌های بزرگ و داشتن روحیه استقلال‌طلبی است (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ج ۳، ص ۱۶۴). شعار استقلال از همان روزهای آغازین انقلاب اسلامی مورد توجه بوده است و امروزه در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تصمیم‌گیری در این حوزه‌ها مورد توجه است. همچنان که در این راستا با بهره‌گیری از رویکرد مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، یگانه راه برای شکوفایی تمدن اصیل اسلامی فاصله گرفتن و حفظ استقلال امت اسلامی در برابر قدرت‌های زورگو و ظالم زمانه است (رحیمیان و همکاران: ۱۳۹۷: ۲۳). رهبری انقلاب در این باره می‌فرماید: «مهم‌ترین نوع آزادی ملت‌ها، آزادی عمومی کشور است؛ یعنی استقلال. یک وقت دیگر بنده گفتم که استقلال یعنی آزادی یک ملت؛ وقتی ما از استقلال حرف می‌زنیم، یعنی از آزادی یک ملت حرف می‌زنیم که آزادانه بتواند کار خودش را انجام بدهد» (بیانات رهبری در دیدار با بسیجیان، ۱۳۹۸/۹/۶).

در کنار عنصر استقلال، می‌توان از آزادی نیز سخن گفت که در گفتمان انقلاب اسلامی ایران نیز مورد توجه است. به تعبیر رهبر انقلاب اسلامی: «یک عده‌ای به خطا تصور می‌کنند که این مفاهیم رایج مثل عدالت اجتماعی و آزادی و مانند اینها از غرب به عالم اسلام آمده است، یا متفکرین اسلامی اینها را از غربی‌ها یاد گرفته‌اند؛ این کاملاً اشتباه است (سخنرانی نورزی خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۹/۱/۳). مصداق چنین نگرشی در گفتمان انقلاب اسلامی نیز دیده می‌شود که امروزه آزادی در نظام اسلامی را در کنار رعایت و اجرای احکام شرعی می‌توان ملاحظه نمود. در هر صورت با گذشت سال‌ها و تغییر در عرصه داخلی و خارجی، گفتمان انقلاب اسلامی و عناصر شکل‌دهنده آن، رویکرد خاصی را در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دنبال می‌کنند که از جمله این موارد، موضوع بانکداری در نظام اقتصادی کشور است که نباید در تعارض با اصول بنیادین انقلاب اسلامی باشد. ضمن اینکه طرح رویکردهای جدید نظیر اقتصاد مقاومتی که برنامه جامع برای اقتصاد در شرایط ناشی از تحریم و فشار ناشی از تهدیدات خارجی است، نباید تحت تأثیر رویکردهای ناسالم در حوزه بانکداری قرار گیرد.

۴. الگوی اقتصاد مقاومتی و مقابله با چالش ربا

اصطلاح اقتصاد مقاومتی اولین بار و در سال ۱۳۸۹ و دیدار با کارآفرینان از سوی مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مطرح شد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با کارآفرینان، مورخ: ۱۳۸۹/۰۶/۱۶). اما به طور دقیق‌تر و مبسوط این ایده به صورت راهکارهای

عملی و چارچوب اقتصادی از دهه ۱۳۹۰، وارد عرصه ادبیات سیاسی و اقتصادی جامعه ایرانی شد و بخش مهمی از مباحث اقتصادی و توسعه را به خود اختصاص داده است. با توجه به اینکه اقتصاد مقاومتی، بخشی از رویکرد اقتصادی منبث از گفتمان انقلاب اسلامی است، به نسبت آن با نفی و حرمت ربا پرداخته می‌شود. از این منظر، سه شاخصه عدالت‌بنیان بودن، درون‌زایی و تولید محوری و مردمی بودن به بحث گذاشته می‌شود. در صورتی که اقتصاد ربوی با این شاخصه‌ها در تضاد باشد، نمی‌توان نسبت به تحقق اقتصاد مقاومتی امیدوار بود.

۴-۱. عدالت بنیان بودن و نفی ربا

گفتمان انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر عدالت است. زیرا به تعبیر بنیانگذار انقلاب اسلامی، هدف زحمت انبیاء برای این بود که یک عدالت اجتماعی درست کنند برای بشر در اجتماع و یک عدالت باطنی درست کنند برای انسان در انفراد (موسوی خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۱: ۳۸۶). همچنان که در نظام اسلامی، از نظر ایشان، با هر چیزی که برابری در جامعه را برهم می‌زند و امتیازات پوچ و بی‌محتوا را در جامعه حاکم می‌سازد، باید مبارزه کرد (موسوی خمینی، ۱۳۸۸: ۱۵۳). به همین ترتیب، اقتصاد عدالت بنیان، اصل اساسی در تعیین سیاست‌های اقتصادی در نظام اسلامی است که در اقتصاد مقاومتی نیز مورد توجه قرار گرفته است. این موضوع حتی قبل از طرح اقتصاد مقاومتی، مورد تأکید رهبری انقلاب بوده است. ایشان در این زمینه بیان می‌دارند: «البته فعالیت اقتصادی و کار اقتصادی و تلاش اقتصادی حتماً باید با شاخص و شاقول عدالت باشد. بدون عدالت هر تلاش اقتصادی به ضرر منتهی خواهد شد» (بیانات رهبری در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز، ۲/۱۴ / ۱۳۸۷). بدین ترتیب، تنظیم همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم درآمد با تأکید بر اتخاذ سیاست‌هایی باشد که بتواند عدالت را در ابعاد مختلف آن در جامعه برقرار نماید. الگوی اقتصاد مقاومتی نیز عدالت محور است. بنابراین یکی از اقدامات اساسی در این زمینه، بهبود شیوه مدیریت اقتصادی جامعه است. زیرا نظام و مدیریت مناسب عاملی تعیین کننده در یک سیستم اقتصادی است تا بتواند به درستی عمل نموده و در عین حال مقاوم باشد (رنجبر اردکانی، ۱۳۹۶: ۱۵۱). به نظر می‌رسد تأکید بر عدالت و تلاش برای محقق ساختن آن، یک اصل اساسی در ترسیم مدیریت اقتصادی جامعه اسلامی است که شاکله اقتصاد مقاومتی را تشکیل می‌دهد.

عدالت اقتصادی، به معنای مراعات حقوق اقتصادی در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی است. این امر به صورت هدف اقتصادی، هنگامی به طور کامل محقق می‌شود که هر یک از

افراد جامعه، به حق خود از ثروت و درآمدهای جامعه دست یابند (یوسفی، ۱۳۸۴: ۳۷). همچنان که عدالت به‌عنوان مبنای اصلی الگوی اقتصاد مقاومتی مطرح شده است. به بیان رهبر معظم انقلاب: «اگر کشوری در علم و فناوری و جلوه‌های گوناگون تمدن مادی پیشرفت کند، اما عدالت اجتماعی در آن نباشد، این به نظر ما و با منطق اسلام پیشرفت نیست. امروز در بسیاری از کشورها علم پیشرفت کرده است، صنعت پیشرفت کرده است، شیوه‌های گوناگون زندگی پیشرفت کرده است، اما فاصله‌ی طبقاتی عمیق‌تر و شکاف طبقاتی بیشتر شده است؛ این پیشرفت نیست؛ این پیشرفت سطحی و ظاهری و بادکنکی است» (بیانات رهبری در جمع مردم اسفراین، ۱۳۹۱/۷/۲۲). با در نظر داشتن اهمیت عدالت به عنوان یکی از مبانی اصلی الگوی اقتصاد مقاومتی، ارتباط این اصل مهم با نفی و حرمت ربا حائز اهمیت است. با این استدلال که ربا در تضاد و تعارض با عدالت قرار می‌گیرد. خداوند در هشدار به کسانی که همچنان بر ربا به عنوان شیوه‌ای برای کسب درآمد و روش دادوستد بهره می‌برند، چنین می‌فرماید: «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»^۱.

علاوه بر این، ربا، مصداق ظلم و بی‌عدالتی و عاملی برای نابودی عدالت در جامعه اسلامی است و از این جهت چالشی آشکار برای گفتمان انقلاب اسلامی است. بدین ترتیب از قرآن مجید استفاده می‌شود که ملاک حرمت ربا، ظلم است (مطهری، ۱۳۶۴: ۲۳۷). بر این اساس هرگونه بهره‌وری ظالمانه در معاملات و نیز رباخواری به هر شکل، عملی نامشروع و برخلاف عدالت است. با توجه به اینکه برقراری عدالت و کاستن از آلام اقتصادی و اجتماعی مؤمنان یکی از اهداف اصلی اقتصادی در جامعه اسلامی به شمار می‌روند، گفتمان انقلاب اسلامی با روش‌هایی نظیر ربا که عدالت جامعه را با تهدید روبرو می‌سازد، مقابله می‌کند. از این منظر گفته می‌شود: «رعایت حقوق افراد و عطا کردن به هر ذی حق؛ و ظلم عبارت است از پایمال کردن حقوق و تجاوز و تصرف در حقوق دیگران. معنای حقیقی عدالت اجتماعی بشری؛ یعنی عدالتی که در قانون بشری باید رعایت شود و افراد بشر باید آن را محتوم بشمارند، همین معنا است» (مطهری، ۱۳۸۱: ۸۰). با این تعریف از عدالت، ربا هم تجاوز و تعدی به حقوق دیگران است و هم اینکه مانعی برای دستیابی به عدالت حقیقی می‌شود و نسبتی با گفتمان انقلاب اسلامی ایران ندارد. به علاوه اینکه، رباخواری تضییع حقوق سایر افراد را نیز در پی

^۱. «اگر (چنین) نم‌کنید، بدانید خدا و رسولش، با شما بی‌کار خواهند کرد! و اگر توبه کنید، سرمایه‌های شما، از آن شماست (اصل سرمایه، بدون سود) نه ستم می‌کنید، و نه بر شما ستم وارد می‌شود». سوره بقره: ۲، آیه ۲۷۹.

دارد. تضييع حقوق نیز مطلقاً حرام دانسته شده است (فاضل لنکرانی، ۱۳۸۶: ۵۸). بنابراین ربا حرام و در تضاد با مبانی و آموزه‌های شرعی و به طریق اولی گفتمان انقلاب اسلامی ایران قرار می‌گیرد.

اقتصاد عدالت بنیان و الگوی اقتصاد مقاومتی بر مبنای نفی ربا مورد توجه رهبر انقلاب اسلامی نیز هست. از نظر ایشان، یکی از مؤلفه‌های شکل‌گیری و استقرار حکومت مردمی در جامعه اسلامی، عمل به قوانین شرع از جمله حرمت ربا است که به‌عنوان شاکله اقتصاد اسلامی به شمار می‌رود. از این جهت، تطبیق آموزه‌های شرعی با تحولات اقتصادی و نفی ربا در همه اشکال آن از جمله ضرورت‌های فقه اسلامی و تلاش برای برقراری اقتصاد پویا و مبتنی بر رشد و تعالی انسان‌هاست. چنان‌چه بیان می‌کنند: «استقرار حکومت مردمی بر اساس قوانین برگرفته از قرآن، اجتهاد و پاسخگویی به نیازهای نو به نو بشر، پرهیز از تحجر و ارتجاع و بدعت و التقاط، ایجاد رفاه و ثروت عمومی، استقرار عدالت، رهایی از اقتصاد مبتنی بر ویژه‌خواری و ربا و تکاثر، گسترش اخلاق انسانی، دفاع از مظلومان عالم، تلاش و کار و ابتکار، و شکستن حلقه انحصارات علمی و اقتصادی و سیاسی قدرت‌های سلطه‌گر از شاخصه‌های تمدن اسلامی است» (بیانات رهبری در اجلاس جهانی بیداری اسلامی، ۱۳۹۲/۲/۹). بنابراین، برقراری عدالت در الگوی اقتصاد مقاومتی، گرایش به اخلاق انسانی و مستلزم عمل به قوانین شرعی از جمله نفی ربا است. شیوه‌های ناپسند و نامشروع در اسلام هرگز نباید وارد عرصه اقتصادی و اجتماعی شوند.

۲-۴. درون‌زا بودن و تولید داخلی

نظام اسلامی پس از انقلاب اسلامی درصدد حفظ استقلال و مصون ماندن از وابستگی به شرق و غرب بوده است. این موضوع هرچند در عرصه اقتصاد و جهانی شدن امر دشواری است، اما تلاش اساسی بر این است که از وابستگی به قدرت‌ها و اجانب دوری گردد و اصل استقلال به عنوان یکی از عناصر گفتمان انقلاب اسلامی مورد ملاحظه دقیق قرار گیرد. زیرا از نظر امام خمینی (ره)، هدف، اسلام و استقلال مملکت است (بیانات امام خمینی، ۱۳۴۳/۱/۲۱). به همین ترتیب، انقلاب اسلامی که در سال ۱۳۵۷ به پیروزی دست یافت، یکی از اصلی‌ترین شعارهای آن، استقلال کشور بوده است. این موضوع در حوزه اقتصادی نیز با تکیه بر توان داخلی و تعامل سازنده با اقتصاد سایر کشورها نیز معنا دار است. به‌رحال امروزه یکی از مهم‌ترین مبانی اقتصاد مقاومتی موردنظر مقام معظم رهبری، «درون‌زا بودن» است که به معنای تکیه بر توان داخلی و جلوگیری از وابستگی و پاسداشت اصل استقلال است. ایشان در

این زمینه بیان می‌دارند: «...ولی این دلیلی است برای همه مسئولان و دلسوزان کشور که خود را موظف بدانند، مکلف بدانند به ایجاد کار، به تولید، به کارآفرینی، به پر رونق کردن روزافزون این کارگاه عظیم؛ که کشور ایران حقیقتاً امروز یک کارگاه عظیمی است. همه خودشان را باید موظف بدانند» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۹ / ۵ / ۹۰). بنابراین برای محقق شدن اهداف الگوی اقتصاد مقاومتی می‌بایست متکی بر تولید داخلی و حمایت از آن و همچنین کمک به تحقق درون‌زایی در کشور باشیم. تأکید بر تولید، خلاقیت، کارآفرینی و درون‌زایی در عرصه داخلی بدین دلیل است که زمینه را برای استقلال جامعه اسلامی فراهم آورد. به بیان رهبر انقلاب: «اگر یک ملتی از درون، خود را قوی کند، علم خود را، صنعت خود را، ایمان خود را، فرهنگ خود را تقویت بکند، نیروهای بیرونی نمی‌توانند رویش تأثیر بگذارند. این نسخه‌ای است که امروز همه‌ی ما بایستی به این نسخه عمل کنیم؛ دنیای اسلام هم باید به این نسخه عمل کند» (بیانات رهبری در دیدار با مسئولان نظام، ۱۳۹۴/۰۴/۲۷).

از طرفی دیگر، مطابق آیات قرآن و روایات، حکمت‌های تحریم ربا متعدد و گوناگون هستند که هر یک از انواع آن می‌تواند در تضاد با درون‌زایی، اشتغال مولد و همچنین افزایش توان تولید داخلی تعبیر شود. از جمله اینکه گفته می‌شود که ربا مانع هدایت سرمایه‌ها به سمت فعالیت‌های مولد می‌شود (حسینی، ۱۳۸۱: ۷۱). همچنین فعالیت‌های مفید را از بین می‌برد (حرعاملی، ۱۴۱۳: ۱۲۹). مانع استقرار عدالت در جامعه و موجب گسترش ظلم و اختلاف طبقاتی بین انسان‌ها می‌شود (قرآن، بقره، ۲۷۹. طباطبائی، ۱۴۱۷ق.، ص ۴۳۳. امین، ۱۳۸۹، ص ۴۴۶. حلی، ۱۴۱۵ق.، ص ۸۳. امام خمینی، ۱۴۱۶ق.، ص ۶۵۱) است. یا اینکه گفته می‌شود ربا مانع گسترش معاملات سالم اقتصادی است (حرعاملی، ۱۴۱۳ق.، ص ۴۲۴. موسویان، ۱۳۸۳، ص ۹۷-۱۰۲). از این منظر، ربا یکی از تهدیدات آشکار بر علیه الگوی اقتصاد مقاومتی و اصل درون‌زایی و استقلال است. علاوه بر این، نادیده گرفتن آثار ربا و باب شدن آن در جامعه می‌تواند سایر روش‌های توصیه شده در نزد احکام اسلامی را نیز تحت تأثیر قرار دهد. زیرا ربا یکی از روش‌های ناسالم اقتصادی است که مانع تحقق سایر روش‌های مورد تأیید اسلام از جمله صدقه، انفاق و قرض‌الحسنه می‌شود (قرآن، بقره، ۲۷۶. موسویان، ۱۳۹۳، ص ۱۳۶). بر مبنای آثار عملی ربا در عرصه اقتصاد و اجتماع است که حرمت آن در اسلام مورد تأکید قرار گرفته و قرآن، ربا را به مثابه جنگ با خدا شمرده است. از جمله در آیات ۲۷۸ تا ۲۸۰ سوره بقره آمده است که «کسانی که ربا می‌خورند، برنمی‌خیزند مگر مانند برخاستن کسی

که شیطان بر اثر تماس، آشفته‌اش کرده است، ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا کنید و اگر مومن هستید آنچه از ربا باقی مانده است واگذارید و اگر چنین نکردید بدانید خدا و رسولش با شما پیکار خواهند کرد».

تکیه بر تولید داخلی و ایجاد اشتغال مولد عامل مؤثری برای پیاده شدن اقتصاد مقاومتی است. اما ربا به دلیل ایجاد منافع کاذب، کار و تلاش را نابود می‌کند و انگیزه‌ها برای خلق کار مولد و خلاقانه را از بین می‌برد. از این منظر، اساساً ربا نوعی داد و ستد غیرمنطقی و نامعقول و خارج از ضابطه است (محمدی گلپایگانی، ۱۳۸۴: ۱۲۹). بدین ترتیب عامل مؤثر دیگری می‌تواند الگوی اقتصاد مقاومتی را از حیث «دورن‌زا» بودن تهدید نماید، ربا است. تکیه بر تولید و اشتغال و پرهیز از شیوه‌های ناسالم، دلیلی برای نفی و تحریم ربا و توجه به درون‌زایی و تلاش برای ایجاد رویه سالم جهت تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی است. چنان‌چه مقام معظم رهبری یکی از ارکان و لوازم اقتصاد مقاومتی را کارآفرینی و حمایت از تولید ملی می‌دانند که رویکردی در برابر اقتصاد ربوی است. به بیان ایشان: «یک رکن دیگر اقتصاد مقاومتی، حمایت از تولید ملی است... حمایت از تولید ملی، آن بخش درون‌زای اقتصاد ماست و به این بایستی تکیه کرد. واحدهای کوچک و متوسط را فعال کنید... اینها خیلی مهم است، اینها در زندگی مردم تأثیرات مستقیم دارد» (بیانات رهبری، ۱۳۹۲/۶/۲). بدین ترتیب در قاموس فکری آیت‌الله خامنه‌ای، اقتصاد مقاومتی که مبتنی بر تولید، اشتغال و رهایی از شیوه‌های ناسالم داد و ستد است، الگویی برای اداره امور اقتصادی جامعه ایرانی و حتی سایر جوامع اسلامی است. اقتصادی که بر مبنای کارآفرینی و کار مولد است نه مبتنی بر ربا و تکاثر ثروت در نزد اقلیتی رباخوار. چنانکه می‌فرماید: «ما باید یک اقتصاد مقاومتی واقعی در کشور به وجود بیاوریم. امروز کارآفرینی معنایش این است» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۹/۵/۹۰). بدین ترتیب از نظر رهبر انقلاب اسلامی از جمله موارد مرتبط با اقتصاد مقاومتی، تولید داخلی است که نیازمند حذف و تحریم ربا از عرصه اقتصادی کشور است تا بتوان نسبت به تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی اقدام نمود.

۳-۴. مردمی بودن

مردمی بودن که در اشکال مختلفی از جمله طرح شعار جمهوریت، مردم‌سالاری و توجه به مشارکت مردم در عرصه سیاسی و اجتماعی مطرح است، از مهم‌ترین عناصر گفتمان انقلاب اسلامی است. این موضوع در همان جمله معروف امام که فرمودند: «میزان رأی ملت است»، کاملاً هویدا و آشکار است. همچنان که از نظر بنیانگذار انقلاب اسلامی که می‌فرمایند:

«جمهوری هم معنایش را می‌فهمیم که باید ملت رأی بدهند» (موسوی خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱: ۴۵۹). در هر صورت مقصود این است که عنصر مردمی بودن، خصیصه اصلی و عامل قوام و دوام نظام اسلامی است. همین رویه می‌بایست در سایر حوزه‌ها و از جمله در حوزه اقتصادی نیز حاکم باشد. اما در اقتصاد ربوی که مشخصاً بانکداری ربوی وجه بارز آن است، اصل مردمی بودن اقتصاد و مشارکت مردم در اداره امور اقتصادی به چشم نمی‌خورد. دلایل متعددی برای نقض اصل مردمی بودن و مشارکتی بودن در شیوه ربوی وجود دارد که از جمله یکی از آنان، عملکرد صوری قراردادهای مبادله‌ای و مشارکتی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری است (مصباحی مقدم، ۱۳۹۷: ۱۳۲). دلیل دیگر، مشارکت نکردن بانک در خطرات ناشی از سرمایه‌گذاری است که این رویه نیز در تضاد با اصل مردمی بودن اقتصاد قرار دارد. یعنی بانک، موازین شرعی و قانونی ناشی از عواقب سرمایه‌گذاری را بر عهده نمی‌گیرد. این در صورتی است که بر مبنای فعالیت در حوزه عقود مشارکتی اسلامی، بانک نیز می‌بایست پیامدها و مخاطرات ناشی از فعالیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری را بپذیرد (موسویان، ۱۳۸۵: ۶۸). در هر صورت هم قراردادهای صوری در حوزه فعالیت‌های مبادله‌ای و مشارکتی بانک‌ها و هم نپذیرفتن خطرات ناشی از سرمایه‌گذاری از سوی بانک‌ها در تضاد با اصل مردمی بودن الگوی اقتصاد مقاومتی است که بر موضوع مردمی بودن اقتصاد نیز تأکید دارد.

با در نظر داشتن عنصر مردمی بودن در گفتمان انقلاب اسلامی، یکی از مبانی اساسی اقتصاد مقاومتی مطرح شده از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی، «مردمی بودن» اقتصاد است. به بیان ایشان: «این اقتصادی که به عنوان اقتصاد مقاومتی مطرح می‌شود، مردم‌بنیاد است؛ یعنی بر محور دولت نیست و اقتصاد دولتی نیست، اقتصاد مردمی است؛ با اراده مردم، سرمایه مردم، حضور مردم تحقق پیدا می‌کند. اما «دولتی نیست» به این معنا نیست که دولت در قبال آن مسئولیتی ندارد؛ چرا، دولت مسئولیت برنامه‌ریزی، زمینه‌سازی، ظرفیت‌سازی، هدایت و کمک دارد. کار اقتصادی و فعالیت اقتصادی دست مردم است، مال مردم است (بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، مورخ: ۱۳۹۳/۰۱/۰۱). در این زمینه چنین گفته می‌شود که مردمی کردن اقتصاد، به معنای مشارکت مردم در اقتصاد نیست، بلکه به معنای تکیه به مردم، در فعالیت‌های اقتصادی و به معنای آن است که مردم، نقش اصلی را در فعالیت‌های اقتصادی داشته باشند. این امر باعث می‌شود از تمام استعدادها و ظرفیت‌های مردم، در جهت تولید ثروت و دستیابی به قدرت، استقلال و امنیت اقتصادی استفاده شود (میرمعزی، ۱۳۹۱: ۵۹). با توجه به جایگاه اصل مردمی بودن در الگوی اقتصاد مقاومتی و همچنین گفتمان انقلاب

اسلامی، مشارکت عامه مردم و منفعت بردن آنان از کسب و کارهای اقتصادی بسیار حائز اهمیت است. بدیهی است که این رویه در تضاد با رویه رباخواری است که تسهیلات در حوزه‌های غیرمولد و صوری بودن قراردادهای مبادله‌ای و صوری انجام می‌شود و غالباً نیز این تسهیلات وارد حوزه‌های ربوی شده و شرایط را به سمت فعالیت غیرتولیدی به پیش می‌برد. همچنین باید گفت بهره‌مندی اقلیتی خاص از منافع رباخواری، در تضاد با اصل مردمی بودن اقتصاد مقاومتی قرار می‌گیرد. زیرا مردمی بودن در اقتصاد مقاومتی به معنای کار و تلاش جمعی و مردمی و بهره‌مندی عمومی از منافع ناشی از این کسب و کار است. با عنایت به تضاد اصل مردمی بودن و رباخواری، لازم است شیوه‌های ناسالم اقتصادی از جمله ربا از معاملات اقتصادی حذف و شیوه‌های اسلامی و شرعی از جمله انفاق و گونه‌های متعدد آن یعنی خمس، زکات، قرض‌الحسنه، وقف و ... به عنوان عناصری برای طراحی شاکیه اقتصاد مقاومتی و مردمی تبدیل شوند. همچنان که ترویج این شیوه‌ها از منظر فرهنگی می‌تواند به شکوفایی اقتصاد مقاومتی نیز منجر شود. به عبارت دیگر، شکوفا شدن اقتصاد مقاومتی علاوه بر تلاش و کوشش در ابعاد قانونگذاری و اجرایی نیازمند کار فرهنگی است (غلامعلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰). یعنی تلاش فرهنگی مؤثر در این زمینه، آگاه‌سازی عموم مردم از آثار مخرب ربا در حوزه‌های اقتصادی و راهکارهای جایگزین شرعی در این زمینه است. بدین ترتیب وجه ایجابی اندیشه اقتصادی مقام معظم رهبری و بررسی رابطه میان نفی و حرمت ربا با اقتصاد مقاومتی آنجایی است که با طرد ربا، اقتصاد مولد و مردمی را ایده‌آل معرفی می‌نماید و درصدد است تا با دفاع از ایده اقتصاد مقاومتی هم به احکام شرعی در باب نفی رباخواری جامه عمل بپوشاند و هم اینکه در برابر نظام‌های اقتصادی‌ای که مبتنی بر ازدیاد ثروت و اقتصاد ربوی شکل گرفته‌اند، موضع‌گیری نماید.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر درصدد شناسایی چالش‌های پیش‌روی اقتصاد مقاومتی در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی ایران بوده است که با توجه به استنباط دستورات و قوانین اقتصادی از فقه اسلامی، نفی و حرمت ربا به عنوان یک چالش اساسی مطرح شده است. ربا به‌عنوان یک چالش عمده، اصول، ارزش‌ها و معیارهای شرعی، عناصر گفتمان انقلاب اسلامی و شاکیه اقتصاد مقاومتی مطرح شده از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی را با تهدیداتی واقعی روبرو می‌سازد. همچنان که مشاهده این رویه در نظام بانکداری زیان‌های متعددی در حوزه عدالت اقتصادی و اجتماعی، تولید و درون‌زایی و استقلال اقتصادی در پی داشته است. بخش مهمی از

مشکلات امروزی اقتصاد جامعه اسلامی نیز تحت تأثیر همین رویه ناسالم و غیر شرعی است که فاصله غنی و فقیر را افزایش داده، ارزش‌های اسلامی را در پای منافع شخصی و فزونی ثروت عده‌ای خاص با تهدید روبرو کرده و اصل «سود محوری» را جایگزین شیوه‌های «قرض‌الحسنه» نموده است. اقتصاد مبتنی بر ربا با ترویج سود فردی و ایجاد ثروت کاذب، بنیان‌های تولید، تلاش و کوشش، تعاون، درون‌زایی و اصل عدالت را نادیده می‌گیرد. نتایج پژوهش حاضر نشان داده است که اقتصاد ربوی در تضاد با اصول سه‌گانه مطرح شده است و با توجه به محدود شدن سود و منافع ناشی از رباخواری برای عده‌ای خاص، هم اصل عدالت مورد خدشه واقع می‌شود؛ هم بنیان تولید، درون‌زایی، کارآفرینی و خلاقیت در عرصه اقتصاد از بین می‌رود و هم اینکه اصل مردمی بودن اقتصاد نادیده گرفته می‌شود. با این تفاسیر و ارتباط بخشی میان عرصه اقتصاد مقاومتی و اصول سه‌گانه مدنظر مقام معظم رهبری، فرضیه پژوهش تأیید می‌شود. زیرا اقتصاد مقاومتی در صورتی می‌تواند به عنوان یک الگوی موفق و کارآمد جلوه‌گر شود که بتواند عدالت را در میان مردم گسترش دهد، مانع ظلم و ستم شود و دسترسی همگان را به رفاه عمومی میسر سازد. اهدافی که هرگز در اقتصاد ربوی از جمله در رویه بانکداری کشور قابل تحقق نیستند، زیرا به فرموده آیات و روایات، ربا همان تجلی آشکار ظلم و ستم است. از طرفی دیگر، دسترسی عده‌ای خاص به منافع ناشی از رباخواری باعث کاسته شدن از انگیزه‌های سایر افراد جامعه و دور شدن از درون‌زایی، تولید و اشتغال داخلی می‌شود و روحیه کارآفرینی را در جامعه اسلامی از بین می‌برد. در الگوی اقتصاد مقاومتی مدنظر رهبر انقلاب اسلامی، کارآفرینی، درون‌زایی و خلاقیت جایگاه مهم و قابل توجهی دارند. از طرفی دیگر، هنگامی که نقش مردم در ساختن اقتصاد میسر شود و سود و منافع ناشی از فعالیت اقتصادی نصیب همگان شود، شرایط مناسب‌تری برای نقش‌آفرینی مردم در عرصه فعالیت‌های اقتصادی مهیا می‌شود.

منابع و مأخذ:

- قرآن کریم.
- اختر شهر، شهروز، حبیبی، حسن (۱۳۹۱)، رابطه سبک زندگی و اقتصاد مقاومتی، تهران، **همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی**.
- آهنگران، محمد رسول (۱۳۹۶)، بازپژوهی حیل‌های مشروع فرار از ربا با رویکرد فقه مقارن، **پژوهشنامه مطالعات تطبیقی مذاهب فقهی**، سال اول، شماره دوم.
- رنجبر اردکانی، صمد (۱۳۹۶)، موانع تحقق اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی**، سال یازدهم، شماره ۳۹، صص ۱۶۰-۱۴۱.
- سیف‌لو، سجاد (۱۳۹۵)، طراحی الگوی بانکداری مقاومتی؛ مطالعه موردی بانک نیازهای اساسی، **فصلنامه اقتصاد اسلامی**، سال شانزدهم، شماره ۶۴، زمستان ۹۵، صص ۸۶-۵۵.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۳)، **تفسیر المیزان**، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به حوزه علمیه قم.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۷)، **کلیات حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: انتشارات مجد.
- غلامعلی، علی، توتونچیان، مه‌ری، خوشحال، جلیل (۱۴۰۰)، نقش و جایگاه آموزش همگانی در پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی با تأکید بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، **فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی**، سال پانزدهم، شماره ۵۵، صص ۲۲-۳.
- فاضل لکراتی، محمد (۱۳۸۶)، **احکام پزشکی و بیماران**، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیه‌السلام.
- قلیچ، وهاب (۱۳۹۷)، شناسایی چارچوب عملیات بانک عدالت محور با استفاده از رویکرد اسلامی، **فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی**، شماره بیست و سوم، صص ۶۴-۴۵.
- محمودی گلپایگانی، محمد (۱۳۸۴)، نقد و بررسی ربای تولیدی، **فصلنامه پژوهش‌های دینی**، سال اول، شماره سوم، صص ۱۱۷-۱۴۱.
- مصباحی مقدم، غلامرضا (۱۳۹۷)، چالش‌های بانکداری بدون ربا در ایران (راهکارهای برون رفت)، **فصلنامه اقتصاد اسلامی**، سال هجدهم، شماره ۶۹، صص ۱۴۶-۱۱۷.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۴)، **مسئله ربا، بانک و بیمه**، ج ۱، تهران: انتشارات صدرا.
- مظاهری، مصطفی (۱۳۹۷)، نقش و مدیریت حکومت محلی در تداوم و پویایی تمدن نوین اسلامی، مجموعه مقالات سومین همایش تمدن نوین اسلامی، چاپ اول، تهران: نشر دانشگاه شاهد.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰)، **ربا و بانکداری اسلامی**، تهیه و تنظیم علیان نژادی، ابوالقاسم، چاپ اول، قم، نشر مدرسه امام علی (ع).
- موسوی خمینی، روح الله (۱۳۷۸)، **صحیفه نور**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- موسوی خمینی، روح الله (۱۳۸۸)، **شرح حدیث جنود عقل و جهل** امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- موسویان عباس (۱۳۹۳)، **مقدمه‌ای بر بانکداری بدون ربا در ایران**، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- موسویان، عباس (۱۳۸۰)، ثمرات فقهی-اقتصادی دفعی یا تدریجی بودن تحریم ربا در قرآن، **فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی**، سال اول، شماره اول.
- میرمعزی، سیدحسین (۱۳۹۱)، اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن از دیدگاه مقام معظم رهبری، **اقتصاد اسلامی**، شماره ۴۷، ۷۰-۵۰.
- نوری کرمانی، محمد امیر (۱۳۸۱)، موضوع‌شناسی ربا و جایگاه آن در اقتصاد معاصر، قم: نشر بوستان کتاب قم.
- یوسفی، احمد علی (۱۳۸۴)، عدالت اقتصادی در اسلام با اشاره موردی به نظام سرمایه داری لیبرال، **کتاب نقد**، شماره ۳۷.
- منابع عربی
- حر عاملی، محمدبن حسن (۱۳۸۷)، **وسائل الشیعه**، جلد ششم، قم: مؤسسه فرهنگی تبیان.
- حلی جعفر بن حسن (محقق حلی) (۱۴۱۵)، **شرایع الاسلام**، قم، مؤسسه معارف اسلامی.
- طریحی، (۱۳۶۵)، **مجمع البحرین**، تهران: نشر مکتبه المرزویه.
- موسوی خمینی، روح الله (۱۴۱۶)، **تحریر الوسیله**، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- سایت‌ها:
- بیانات امام خمینی، ۱۳۴۳/۱/۲۱؛ نمایه شده در سایت به آدرس: <http://www.imam-khomeini.ir/fa/138364>
- بیانات رهبری در اجلاس جهانی بیداری اسلامی، ۱۳۹۲/۲/۹، نمایه شده در سایت: <http://farsi.khamenei.ir/news?content?id=22403>
- بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، مورخ: ۱۳۹۳/۱/۰۱، قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری به نشانی: www.leader.ir
- بیانات رهبری در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه های شیراز، ۱۳۸۷/۱۴-۲، **نشانی لینک زیر**: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3431>
- بیانات رهبری در جمع مردم اسفراین، ۱۳۹۱/۷/۲۲، به نشانی لینک زیر: https://farsi-khamenei.ir.translate.goog/speech-content?id=21208&x_tr_sl=fa&x_tr_tl=en&x_tr_hl=en&x_tr_pto=op.sc
- بیانات رهبری در اجتماع زائران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۸/۱/۱، به نشانی لینک زیر: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42061>

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اساتید و نخبگان دانشگاه صنعتی شریف، مورخ ۱۳۹۵/۱۰/۱۳؛ قابل بازنمایی در سایت: www.Leader.ir

بیانات مقام معظم رهبری دیدار با مسؤولان نظام، مورخ: ۱۳۹۴/۰۴/۰۲؛ قابل بازنمایی در سایت: www.Leader.ir

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسؤولان نظام در ماه مبارک رمضان، مورخ: ۱۳۹۵/۳/۲۵؛ قابل بازنمایی در سایت: www.Leader.ir

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، مورخ: ۱۳۹۱/۰۵/۱۶؛ قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری به نشانی: www.leader.ir

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با کارآفرینان، مورخ: ۱۳۸۹/۰۶/۱۶؛ قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری به نشانی: www.leader.ir